Naše řeč ROČNÍK XXVII. ČÍSLO 8.

Vladimír Šmilauer:

Slovesný čas.

Předneseno v „Kruhu přátel českého jazyka".

Jak jsme se učili v základech filosofie, je čas jednou z forem našeho vědomí. Všechno bytí a dění si umisťujeme do prostoru, t. j. podle toho, jak jsou jednotlivé věci vedle sebe, a do času, t. j. tak, jak jsou věci po sobě, jaká je jejich posloupnost.

Čas se může určovati a měřiti dvojím způsobem:

a) objektivně, t. j. podle změn na nás nezávislých, jako je otáčení Země, vedoucí ke střídání dne a noci (ráno, v poledne, večer, o půlnoci, ve dvě hodiny atp.), nebo obíhání Země kolem Slunce, čímž vznikají roky a roční počasí atp. (v zimě, v prosinci, r. 1943);

b) subjektivně, t. j. tak, jak čas prožívá člověk, jak se časové umístění jeví v poměru k času buď právě přítomnému, nebo k času jiného děje (před chvílí, brzy, dnes, včera, zítra, před týdnem, loni, napřesrok, předtím, potom, zároveň).

Jazykovým výrazem časovosti (objektivní i subjektivní) je především **příslovečné určení času**, vyjadřované rozličnými způsoby:

1. Příslovci: „(Kolovrátkář strýček Babáček) přespává v naší stodůlce. A *potom* (následnost po jiném ději, přespání) *vždycky* (rozložení po všech případech v době, o níž se mluví) *ráno* (objektivně) *nejdříve* (předčasnost před jiným dějem, „rozjede se")

zahraje naší babičce nějakou veselou písničku a *pak* (následnost po jiném ději, „zahraje“) teprve se rozjede k ostatním chalupám.“

2. Pády: „*Každý rok* níže sklání se hlava tvá. — Člověk *každých pět minut* dostává závrať. — Ještě *koncem tohoto týdne* začneme balit méně potřebné věci. — I *v ten slavnostní rok* měl tatínek své soukromé starosti. — Manekýnky přicházely *o desáté,* rané dámy *ve tři čtvrti na jedenáct.* — Já tebe *do nejdelší smrti* neopustím.“

3. Větami vedlejšími a hlavními: „Ondřejův otec zemřel, *když* šlo chlapci na jedenáctý rok. — Ale *sotva* zahlédl jiskry pod jejími řasami, jeho oči klesly. — *Jen* se na mne podívala, a už mne držela kolem krku.“

Řidší je časové umístění substantivních pojmů přívlastky, na př. *letošní, dnešní, ranní,* a doplňky, na př.: Přišel *první.*

Ale čas je také důležitou **kategorií slovesnou**: nevyjadřuje se odděleně, nýbrž hned na slovese. Děj vyslovený určitým slovesem umisťujeme do subjektivní časové perspektivy. Určujeme, zdali je děj vzhledem k našemu stanovisku přítomný (mluvím), minulý (mluvil jsem) nebo budoucí (budu mluvit). Tato časovost slovesa je velmi důležitým jeho znakem. Jí se odlišuje sloveso od adjektiva, které jinak stejně jako sloveso zachycuje znak substance: „červený“ je prostý znak bez časového určení, „červená se“ je znak s časovým určením (teď je červený). Pro tuto jeho výraznou vlastnost nazval latinský gramatik Varro (v druhém století po Kristu) sloveso „verbum temporale“, t. j. slovo časové. Překladem tohoto latinského názvu je německé „Zeitwort“ a starší české „časoslovo“ (vyskytuje se od Rosy, t. j. od konce XVII. století, až do Zikmunda v 80. letech minulého století, je však postupně zatlačováno Hankovým názvem „sloveso“).

Slovesný čas je jen subjektivní, t. j. slovesem můžeme určiti děj jen podle doby mluvení nebo podle doby, do níž se vmýšlíme, na jejíž stanovisko se přenášíme. Objektivní čas slovesným tvarem zachytiti nelze.

Touto vlastností určitého slovesa, že děj jím vyslovený orientujeme podle právě trvajícího stavu vědomí, je do značné míry dáno ono zakotvení v situaci, pro něž určité sloveso automaticky tvoří větu.

Při výkladech o času musíme zdůrazniti, že podmínkou pro správné chápání jazykových jevů je přesné rozlišování významu a formy. Ba v složitějších případech, jako jsou právě slovesné kategorie, je třeba lišení ještě přesnějšího. Takové lišení pochází od znamenitého dánského anglisty Otty Jespersena a při-

jímá je v základním českém díle o slovesných rodech B. Havránek.

Jespersen liší: 1. pojem; 2. funkci; 3. formu. Havránek říká: 1. pojmová[1]) kategorie; 2. gramatická kategorie; 3. forma (výrazové prostředky). V „pojmové kategorii" jsou spojeny prvky mimojazykové, t. j. to, co je ve světě nezávisle na jazykovém vyjádření (skutečnost, realita), i prvky jazykové.

Příkladem může býti: (1) pojem mnohosti, t. j. že substance je jen jedna nebo že je jich více; (2) množné číslo; (3) jisté koncovky, jimiž množné číslo označujeme. — Podobně: (1) pohlavní rozdíly; (2) gramatický rod; (3) různosti v podobě slov, ve skloňování, ve shodě, jimiž gramatický rod vyjadřujeme.

Také při výkladech o času vyjdeme z takového lišení: (1) pojmovou kategorií je na př. ponětí budoucnosti (něco časově následuje po okamžiku, v němž na to myslíme nebo o tom mluvíme); (2) gramatickou kategorií je „čas budoucí"; (3) podle formy (výrazového prostředku) se budoucí čas vyjadřuje hlavně dvojím způsobem, u nedokonavých sloves složeným futurem (budu nositi), u dokonavých sloves formou praesentu (přinesu). Povšimněme si u tohoto příkladu hned, že různost formy se řídí růzností slovesného vidu. Slovesný vid a slovesný čas jsou spolu v těsné souvislosti, a to v souvislosti velmi rozmanité podle jednotlivých jazyků. V některých jazycích se rozdíly vidové nahrazují do značné míry rozdíly časovými, naopak však bohatá vidovost českého a vůbec slovanského slovesa je v příčinné souvislosti s chudobou časů. Čeština má vlastně jen jeden minulý čas, francouzština jich má pět.

V svých výkladech budeme postupovati tak, že nejprve přehlédneme (1) formy, které máme k disposici, potom (2) kategorie, které třeba vyjádřiti, a konečně se budeme zabývati (3) užitím forem k vyjádření kategorií.

Abychom mohli pohodlně rozlišovati formy a kategorie, užíváme pro formy názvů latinských (praesens, futurum), kdežto pro kategorie názvů českých (děj přítomný, budoucí).

Máme-li tři věty „1. *Jdu* kolem stolu. 2. Co se mi tuhle nestalo! *Jdu* si klidně po ulici . . . 3. *Jdu* zítra k lékaři", vyjadřuje tentýž praesens, „jdu", v 1. větě děj přítomný, v 2. větě děj minulý, v 3. větě děj budoucí.

1. FORMY.

A. Praesens (indikativ praesentu),
tvořený ze slovesného kmene přítomného, je jediný novočeský

---

1) Lépe by snad bylo říkati „psychická kategorie", neboť nejde jen o skutečné pojmy, nýbrž o duševní obsahy vůbec.

jednoduchý čas. U sloves nedokonavých má význam přítomný (nesu, chodím, házím), u sloves dokonavých význam budoucí (přinesu, prochodím, rozházím). — Viz Hovory o českém jazyce I, 71.

Zvláštní případ je, že se u některých nedokonavých sloves pohybu a změny stavu vyjadřuje budoucí děj tvarem praesentním s předponou *po-*. Jsou to tvary:

a) *půjdu, poběžím (poběhnu), polezu, popluji, poletím, pojedu, potáhnu, poteče* s významem budoucích časů ke *jdu, běžím, lezu* atd.;

b) *ponesu, povedu, povezu, poženu, povleku;*

c) *poroste, pokvete.*

Stejně se tvoří budoucí čas u sloves s těmito souznačných. Zvláště mnoho takových souznačných sloves má tvar „půjdu", ev. „pojedu": pocapu, pocárám, pocestuji, pocupu, pofičím, pofrčím, pofrnčím, pohasím si, pohrnu se, pojechám, pojuchám, poklidím se, poklušu, pokolébám se, pokulhám, pokulím se, pokutálím se, pokvačím, pokvapím atd. — Podobně: slza pokane, pot se poleje; láska pohárá, semeno poklíčí atp.

Vedle praesentu se od těchto sloves s *po-* tvoří ještě imperativ: „Poběž! polez! pocestuj! pojechej! pojeď!" atd.

Vedle některých z těchto tvarů se složené futurum vůbec nevyskytuje (je jen „půjdu, pojedu", nikoli také „budu jíti, jeti"), u jiných sloves však je, třebas někdy s významem trochu odchylným.

Užívání složeného futura nad obvyklou míru je nesprávné.

Ostatní novočeské časy jsou složené:

B. Složené futurum „budu vařiti" vzniká spojením pomocného slovesa „budu" s infinitivem slovesa nedokonavého.

C. Perfektum[2])

„vařil jsem" je složeno ze „jsem" a z příčestí činného.

D. Plusquamperfektum

„byl jsem vařil" je složeno z „byl jsem" a z příčestí minulého činného.

E. Perfektum praesens

„mám uvařeno" se nověji také zařazuje mezi české slovesné časy.

---

[2]) Byl učiněn pokus nahraditi termín perfektum a plusquamperfektum theoreticky správnějšími názvy *praeteritum* a *antepraeteritum*. Jednotná školní terminologie však zůstala při názvech už zcela vžitých.

2. KATEGORIE.

I. Prvotné[3]) (primární) stupně časové.

Prvotné stupně časové jsou *přítomnost, minulost* a *budoucnost*. Přítomné je to, co je současné s dobou mluvení, minulé, co časově předchází, budoucí, co časově následuje. Budoucnost tedy jen tušíme, představujeme si ji, kdežto přítomnost lze vnímati smysly. Proto mívají výrazy futurální významový odstín nejistoty, nezaručenosti, kdežto praesens má odstín jistoty, skutečnosti.

Přítomný děj může býti různě rozlehlý. V jazyce nikdy nejde o přítomnost matematicky přesnou, t. j. o bod pohybující se na časové linii. Takovou bodovou přítomnost nelze jazykem zachytiti: než ji vyjádříme, přešla už v minulost.[4])

Slovesná přítomnost má vždy jakési trvání, kratší nebo delší: „Utírá tabuli (dvě minuty). Je na schůzi (dvě hodiny). Má rýmu (čtrnáct dní). Chodí každou neděli na výlet (většinu roku, patrně i mnoho sezón po sobě)". Takto postupujíce, dostáváme se přes případy „Ošklivě píše. Neumí lhát" do mimočasovosti (viz II), k nelišení přítomnosti od minulosti a budoucnosti.

Časy se kladou buď podle okamžiku našeho projevu, nebo podle okamžiku projevu u jiného mluvčího (v přímé řeči): „Jan stál mlčky nad mrtvým. *To je on,* zašeptal. *Vím,* odpověděl Richard." — *„Vezmeme si hned pokoj,* nabídl krajan." Touto cestou se dostáváme k pojmu druhotných stupňů časových (viz III).

Na prvotné stupně navazuje tedy nejprve:

II. Mimočasovost (achronističnost).

Podstatou přítomnosti je vědomí vztahu k minulosti a budoucnosti (odráží se proti minulosti a budoucnosti). Když však přítomnost prodlužujeme oběma směry, zmizejí nám z dohledu hranice s minulostí a budoucností, sloveso ztrácí svou časovost. Takového praesentu mimočasového (achronistického) užíváme při vyjadřování obecných pravd a jevů životních (Jak chléb je prostý srdcem rek, bez ozdob věrnost a čest. Proti věku není léku), přírodních jevů v nejširším slova smyslu (Fialky kvetou na jaře a v podzim kvete vřes. Mlýn klape), stálých vlastností určitého člověka (Hraje na housle = umí hrát na housle).

Přechodem na stanovisko rozdílné od svého stanoviska právě trvajícího dojdeme k tomu, čemu se říká:

---

3) „Prvotné stupně" je lépe než „absolutní", jak se někdy říkává, neboť i prvotné stupně jsou jen relativní.

4) Proto nemohou dokonavá slovesa, která děj shrnují v bod, vyjadřovati přítomnost; praesentního tvaru takto uvolněného je pak možno užíti k označení budoucnosti.

III. Druhotné stupně časové.

Podle poměru k jistému ději hlavnímu (ne tedy k době mluvení) určujeme průvodní, vedlejší děje jako *současné, předčasné* nebo *následné*. Pojem průvodního děje, současnosti atd. ukážeme si nejlépe na vazbách přechodníkových. Přechodníkem se může státi jen sloveso označující průvodní děj; současnost označuje přechodník přítomný, předčasnost přechodník minulý, ev. přechodník budoucí. Ve větě „Usmívaje se nastrkoval jí prsten na ruku“ je hlavním dějem „nastrkoval“, děj vedlejší „usmíval se“ je s ním současný. Ve větě „Na patě se otočiv, vyšel pružným krokem ze vrat“ je hlavním dějem „vyšel“, děj vedlejší „otočil se“ jej předcházel.

IV. Perfektum praesens.

Zvláštní kombinací časových představ je stav, který je výsledkem dovršeného děje, t. zv. perfektum praesens. „Už mám uvařeno“ znamená: 1. uvařila jsem (ev. uvařil pro mne někdo jiný) a 2. jídlo je hotovo.

3. UŽITÍ FOREM K VYJÁDŘENÍ KATEGORIÍ.

I. Prvotné stupně.

A. Přítomnost.

1. Vyjadřuje se zpravidla praesentem sloves nedokonavých: „To jsem rád. — Miluje Olgu, jistě miluje. — Letos mívám častěji pokdy.“ Přejetím stanoviska jiného mluvčího: „Ptal se ho soucitně: Proč pak pláčeš, holenku?“.

2. Zřídka futurem složeným, a to:

a) O stavu sice přítomném, ale ne jistém, nýbrž jen domnělém, pravděpodobném (rozhoduje tu odstín nejistoty, který tkví ve futuru). Nejčastěji se tak užívá slovesa „bude“ (= „je asi“): „Franta, alias Ferda, to bude ten Kroutil z Košíř.“ — „Jak to Lidka řekla, bude to pravda.“ Ale bývají tak kladena i slovesa jiná: „Milostivá paní nebude beztoho vědět, kde je Olešnice.“

b) V rozhorlené výtce afektivně: „Ty mne budeš špinit, po Praze roznášet? — Ty mi budeš rozkazovat?“

3. N e s p r á v n ě perfektem ve spojení s „třeba“: „Dáváte i mému dílu pečeť stáří, třebas bylo mladé a moderní.“ Způsob tento vznikl nesprávnou obdobou podle vazby s „byť“ („byť bylo mladé a moderní“). Ale v té není perfektum, nýbrž kondicionál „bylo by“. Správně třeba říci: „... třebas je mladé a moderní“.

B. Minulost.

1. Vyjadřuje se zpravidla perfektem sloves nedokonavých: „Studoval filosofii na pražské universitě", i dokonavých: „Najednou se dveře otevřely" (proto se rozdíly vidové nejlépe pozorují na perfektu, neboť nejsou komplikovány časovostí). Přejetím stanoviska jiného mluvčího: „Marie, huhlal zmateně, Marie, já jsem vám nerozuměl." U sloves opakovacích mívá perfektum významový odstín dávné minulosti: „Zas jej táhla touha do pouští, kde křtíval někdy Jan".

2. Někdy praesentem, a to stejně praesentem sloves nedokonavých jako dokonavých, neboť tam, kde jde o význam minulosti, liší se praesenty obojích těch sloves jen videm.

a) Praesens historický (též dramatický, vyprávěcí, malebný). Užívá se ho hlavně tam, kde se vypráví o událostech vzrušujících (objektivně nebo subjektivně). Mluvčí jako by se vžíval do událostí, zpřítomňuje si je a vede k tomu i posluchače. Že jde ve skutečnosti o děje minulé, poznává se také z toho, že se tu praesenty sloves nedokonavých a dokonavých liší jen videm. Na př.: „To *se stalo* někde v Š. Tam *byl* mistr sedlář a řemenář... Tedy ten sedlář *měl* zrovna svátek a *seděl* u svátečního oběda. Ale ono se v Š. nejí dobře ani ve svátek (odbočka) ... Tedy ten sedlář *sedí* po obědě v kruhu své rodiny (začíná se vlastní vyprávění podivné události), a najednou mu někdo *tluče* na okno: Ježíšmarjá, sousede, vždyť vám hoří střecha nad hlavou! Ten sedlář *vyletí,* a na mou duši, krov *je* v plamenech. To se ví, děti *se dají* do křiku, žena s pláčem *vynáší* hodiny... Zatím *se seběhli* lidé (je už jen dokončení příběhu; není na tom nic vzrušujícího) a *začali* si navzájem překážet s hašením; potom *přišli* hasiči...".

Odtud pramení způsob některých spisovatelů vyprávět stále v praesentu. Autor i čtenář jako by prožívali s hrdinou všechny děje:

„Konečně přijde jednou den, kdy Jana vyrukuje slavnostně před tisíc zvědavých očí městečka. V neděli ráno do kostela.

Zvon duní nad hlavou, steré vůně proudí z okolních zahrad a mísí se tajemně s vůní kadidla a svěc. Otčim usedne k varhanům. Teta zamíří do první lavice. Jana usedá skromně na kraj lavice...

Zvonek stříbrně hlesne u vchodu k oltáři a zároveň vydechnou varhany svůj první, slavný a dlouhý akord. Mysterium mše se odehrává. Zpěv stoupá vzhůru...

Potom vyproudí zástupy z kostela do zářícího dne, který oslňuje. Náměstí se hemží lidmi, hlavně venkovany." (Glazarová, Vlčí jáma.)

Praesens historický je účinný prostředek slohový povahy značně dramatické a afektivní. Tím je však i nebezpečný. Jeho

zneužívání, hlavně pak neodůvodněné a ustavičné přeskakování z času do času působí dojmem rozkolísanosti a právem se zamítá.

Pro svou afektivní povahu se historický praesens nevyskytuje v eposu, v posvátných textech a vůbec v slavnostní próze (není ho téměř na př. v Novém Zákoně). Míra, v níž se tohoto praesentu užívá, je důležitým znakem jednotlivých jazyků (v angličtině ho není), dob i autorů. Spisovná čeština by měla býti po této stránce prozkoumána.

b) Praesens registrující je řidší. Jeho původ je asi v některých zvláštních případech, jako na př. v nadpisech obrazů („Libuše věští slávu Prahy"), v záznamech historických kalendářů („Čechové vítězí u Milána"). Odtud přešel do slohu kronikářského a dále do slohu dějepisného vůbec, i literárně dějepisného: „R. 1348 zakládá Karel IV. Nové Město. — Čelakovský jest intervencí ruského vyslance zbaven hubené existence."

V užití tohoto slohového prostředku třeba býti hodně střízlivý. Pro školní dějepisy se nehodí.

c) Praesens resultativní je ještě omezenější.

Vyjadřujeme jím minulé děje, které platí až do přítomnosti. Hlavním případem je t. zv. praesens citující. Vedle „Chelčický napsal..." říkáme také „Chelčický píše...", protože napsané jeho slovo trvá a znamená to tolik jako „Lze čísti u Chelčického". Jiné příklady: „Tento přerod charakterisuje Chelčický povzdechem: Tehdy vlit byl jed v církev Kristovu. — Dobrovský soudí, že jazyk praslovanský trval jen do VI. století." Vedle praesentu citujícího patří sem i některé případy obdobné, na př. „Pět let sedím s takovým taškářem a nevím o ničem" (= až do dneška).

C. Budoucnost.

1. Vyjadřuje se zpravidla u sloves dokonavých praesentem, u sloves nedokonavých futurem složeným, někdy i praesentem s předponou *po-:*

„Až já tudy *půjdu,* ...... předpona *po-*
zalívat ji *budu,* ...... složené futurum
jestli se mně *zazelená,* ...... praesens-futurum
já se vdávat budu."

Přejetím stanoviska jiného mluvčího: „A já tě slupnu," zařvala saň, „jako malinu".

2. Zřídka praesentem nedokonavého slovesa. Děj je sice časově budoucí, ale pokládá se za jistý, skutečný, jakoby přítomný,

protože je podmět pevně rozhodnut provésti jej nebo vymoci, protože je jeho příchod zcela nepochybný nebo již již nastává. Rozhoduje tu odstín jistoty, který má v sobě přítomnost. Že jde o děj budoucí, vyjadřuje se často (není-li přímé souvislosti s přítomností) příslovci „hned, zítra, ráno“ atp. „Devětkrát se vyspíš, a jsme zase zpátky.“ „Aby to věděli, zejtra kupuju holkám oringle.“ „Jedu s vámi až na Václavské náměstí (t. j. pojedu)!“ „Pane komisaři, já na něho jdu, ale to musíme být dva.“

Způsob tento se pokládal za nečeský (Bartoš), ale neprávem. Je to vyjadřování zcela přirozené a vyskytuje se v rozličných jazycích, ovšem v různé míře (hojné je v němčině, řídké ve francouzštině a angličtině).

II. Mimočasovost.

Mimočasovost je přítomnost rozšířená tak daleko, že nám zmizí z dohledu přechod do minulosti a budoucnosti a tím protiklad s nimi. Je to tedy zrušení časovosti, časová nula. Na její vyjádření užíváme praesentu sloves nedokonavých i dokonavých (gnomický praesens): „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. — Jak si kdo ustele, tak si lehne. — Člověk dýchá plicemi. — Na Štědrý den, jak se setmí, prostře se bílý ubrus na stůl a po modlitbě zasednou všichni domácí ke stolu. — Každá služka má vždy jen jednu kamarádku, ale té řekne všecko.‘

Pravidelná je mimočasovost v normách, předpisech, zákonných ustanoveních: „Daň důchodová se vyměřuje z čistého příjmu, plynoucího z jakéhokoliv pramene. Čistý zdaněný příjem se zjistí, když se od hrubého příjmu odečte atd. — Zdanitelný příjem, který zbude po odečtení částek právě vypočtených, zaokrouhluje se dolů a zdaňuje se“ atd.

III. Druhotné stupně.

O druhotných stupních, t. j. o dějích průvodních, dovídáme se v našich mluvnicích málo jistého. A přece je důležité o nich vědět, neboť poměry v češtině jsou jiné než v některých jiných jazycích a tento rozdíl způsobuje (na př. v překladech) rozličné chyby. Nejdůležitější poznatek je, že poměry nejsou ve všech větných typech stejné.

Vyšetříme si poměry odděleně pro

(A) vedlejší věty substantivní (podmětné a předmětné);

(B) vedlejší věty příslovečné (hlavně časové a podmínkové).

Vedlejší věty adjektivní (vztažné) se celkem shodují s větami příslovečnými (B).

A. *V ě t y p o d m ě t n é a p ř e d m ě t n é.*

V latinských souvětích podřadných je t. zv. souslednost časová (consecutio temporum): po praesentu ve větě hlavní je ve větě vedlejší konjunktiv praesentu, po imperfektu ve větě hlavní je ve vedlejší větě konjunktiv imperfekta.

Toho v češtině není. V ní se současnost beze zřetele k prvotnému stupni vyjadřuje praesentem (Vidím-, viděl jsem-, až uvidím-, že to *nejde*), předčasnost perfektem (Vidím-, viděl jsem-, až uvidím, že už *odešli*), následnost futurem (Rozhoduje se-, rozhodl se-, až se rozhodne, že *bude* letcem).

I. Současnost — praesens.

1. V přítomnosti: Vysvětluji slečně, že *chci* prostředně dobré cigarety.

2. V minulosti. (Zde se často chybuje, protože je v některých jiných jazycích, zvláště ve francouzštině, v tomto případě minulý čas. Ale v češtině je praesens.)

V e v ě t á c h p o d m ě t n ý c h: „Panu Janíkovi se zdálo, že ho *pronásledují* jakési chlupaté nohy. — Bylo zřejmo, že Bašta je *svádí* se správné stopy. — Po Praze se rozkřiklo, jaké *je* to zvláštní mužstvo.“

V e v ě t á c h p ř e d m ě t n ý c h: „Teprve když ucítil, že *stojí* ve vodě, viděl, že *je* zle. — Pomyslil si, že *je* už dosti starý chlap. — Prohlásil, že žádné tobolky *nepohřešuje*. — Ptala se Helenky, *zná*-li toho pána.“

Chybně: Obvinil templáře, že byli kacíři (m. že jsou). — Spatřil, že měla červené oči (m. že má).

3. V budoucnosti: „Nedohlédneš, kam až *sahá* umění vlídnosti.— Ukáži ti, kdo *je* mocnější.“

II. Předčasnost — perfektum.

1. Proti přítomnosti: „Vykládá, jak jednou pan Jarouš přišel k panu architektovi. — Já bych chtěl jenom vědět, kam se poděl.“

2. Proti minulosti: „Zpozorovali, že náručnímu koni uletěla podkova. — Seznal, že již dávno celé srdce darovala jinému.“

3. Proti budoucnosti: „Zabiju se při tom a tenhle pařez snad ještě řekne, že dobře se mi stalo.“

III. Následnost — futurum.

1. Proti přítomnosti: „Již počítá, co všechno důstojníkovi ukáže. — A těší se, až v krutém lise ty hrozny v šťávu promění se.“

2. Proti minulosti: „Už jsem myslil, že zůstanu do smrti chudákem. — Vincek se polekal, že se snad pantáta Magiáš udusí.“

3. Proti budoucnosti: „A když bude křičet: Vrazí-í-í!, opáčíš, že dáš pozor, abys do ničeho nevrazil.“

B. Věty časové, podmínkové; věty vztažné.

Tyto věty jsou co do volby časů zcela jiného rázu. V nich se neuplatňují druhotné stupně (současnost, předčasnost, následnost), nýbrž stupně prvotné. To znamená, že rozhoduje skutečný čas děje, nikoli jeho poměr k ději věty řídící.

I. Přítomnost — praesens nedokonavých sloves:

„Jestliže myslíte, že to stačí, mýlíte se. — Volá ji někdo, kdo má pro ni velmi důležité sdělení“ (současnost s přítomností).

(**Příště ostatek.**)

Jiří Haller:

Syn jménem Jan.

V žádné jazykové pomůcce, píše nám jeden ze čtenářů, nenacházím výklad o tom, zdali bývá v tomto spojení shoda v pádě čili nic; zdali se má psát „měli syna jménem Jana“ či „měli syna jménem Jan“.

Pokusme se tedy tuto mezeru vyplnit. Poučení o té vazbě bychom hledali nejprve asi při instrumentálu vztahovém, ale na tom místě u Gebauera-Ertla II (1926), 189 nalézáme jen příklady v 1. pádě: „Mikuláš z Lobkovic, příjmím Chudý“ a „Byl muž jménem Vojtěch“. V Přír. mluvnici Gebauerově-Trávníčkově je výklad o tom položen do paragrafu o instr. vlastnosti. (364 n.), ale také tam je toliko příklad v nom.: „Mistr Jan, příjmím Hus.“ A také Přír. slovník má jen doklad v 1. pádě. Vysvětlení nenajdeme ani ve výkladech o nominativu jmenovacím, který „bývá po slovech významem chudých, jako *jméno, slovo, příjmí, název, titul*“ atd. (Gebauer-Ertl II, 164). V Gebauerově Hist. mluvnici IV, 308 čteme, že nom. jmenovací patří dílem k nominativu doplňkovému a že se mimo jiné vyskytá také při výraze *jménem:* o jednom svatém Victor jménem (rkp. Krumlovský, z 1. čtvrti XV. stol.). Fr. Trávníček v Neslovesných větách II, 1931, 207 n.

pokládá výraz *příjmím, jménem* ve spojeních jako „Ctibor, múdrá hlava příjmím“ (z kroniky Pulkavovy) za instrumentál zřetelový a domnívá se, že místo instrumentálu tu původně býval nominativ; jsou i skutečné doklady takové vazby, na př. „Václav, příjmí bílá noha“ (z kolínských zápisů r. 1590), „Jankovi příjmí Vaškovi dlužen sem“ (t. 1498) a j. (viz Gebauer, Hist. ml. III, 1, str. 174). Také Zubatý ve svých čteních prý tu nominativ pokládal za starší než instrumentál. Ve shodě se svým názorem o jmenných větách pak Trávníček vykládá, že celá ta aposice bývala větou jmennou: „Čstibor, příjmie múdrá hlava“ znamenalo podle něho „Ctibor, jeho příjmí bylo múdrá hlava“. O tom však, má-li se jméno v aposici shodovat v pádě se jménem základním čili ne, neříká Trávníček nic. Ale kdyby bylo jeho pojetí těchto výrazů správné, původnější by byl zajisté tvar beze shody; větě „Jankovi příjmí Vaškovi dlužen sem“ by pak bylo třeba rozumět asi jako „Jankovi, jeho příjmí je Vašek, dlužen jsem“.

Pro náš účel je ovšem celkem jedno, zda je tu původnější nominativ či instrumentál; změna, o níž mluví Trávníček, byla by se musila vykonat už někdy v předhistorických dobách, nám však stačí vyjít z dokladů historických. A ty mívají instrumentál (typ „Ctibor, příjmím múdrá hlava“) s významem vztahovým už v době nejstarší; nominativ se najde jen ojediněle. Po stránce významové bychom tedy očekávali, že jméno v aposici bude mít spád shodný se jménem základním, neboť vazba „měli syna jménem Jana“ je obdobná vazbám „měl přítele rodem Francouze“, „potkal muže postavou obra“, „našla v něm muže tělem medvěda, srdcem beránka“ a pod. Ale od nejstarších dob až podnes nacházíme oba způsoby vedle sebe, vazby se shodou i bez ní. Uvedu několik příkladů v časovém pořadí:

dievku jménem Annu (leg. o P. Marii 17, kolem 1300); najidechme bratra našeho jménem Jana (život. Karla IV., vyd. ve Svět. knih. 37); sestru matky našie jménem Annu (t.); přivede s sebú ženu svú..., jménem Svatochnu, dceru kniežete z Borbona (t. 41); s biskupem feltrenským jménem Sicconem z Kaldinače (t. 50); dobychme hradu jménem Hory sv. Lamberta (t. 46; a tak v tomto textu vždycky); s Matějem purkrabovým přímí (= příjmí) Rajčkem (kolínské zápisy 1498, cit. Gebauer, Hist. ml. III, 1, 174); dávala vinu jedné zde jménem Junákové (z konce 15. stol., cit. Kott I. z rkp. Naučení brn.); švagra svého jménem Valchéře (t.); rozkázal jednomu svému písaři, jménem Erhardovi (z fabulí Brantových 172a, asi půle 16. stol.); poslal jednoho z služebníků svých, jménem Petrilla (t. 175a); měl syna jménem Filipa (kronika Bartoše Písaře 198b, z r. 1529—1531; cit. Šmilauer, Pol. přívlastku atd.); porodila syna jménem Maximiliána (t. 225b); jednomu kramáři, jménem Duchkovi řečenému (t. 179a); toho maléře, Ludvíka ménem, dali do šatlavy (t. 68b); panu Petrovi z Rožmberka, příjmím Kulhavému (Březanův Život Petra Voka z Rožmberka, 2. pol. 16. stol., vyd. Marešova str. 8); kněze Jiříka příjmím Netolického (t. 42); Jakuba, Krejčího příjmím (kolínské zápisy 1557, cit. Gebauer l. c.);

Jankovi příjmí Vaškovi dlužen sem (t. 1580); jměv strejnu svú... jednu jménem Annu v fraucimoru Její Mti (Březanův Život Viléma z Rosenberka, zač. 17. stol.; vyd. z r. 1847, str. 114); (kníže) na moře za brány castelly jménem nedaleko vyjede (Harantova cesta do země Svaté I, zač. 17. stol., vyd. Erbenova str. 35); povolav tehdáž kníže benátské jménem Ciana (t. 34); měl pak jednoho známého kmotra jménem Zachariáše, také z Credy rodilého (t. 19); tělo děťátka půl třetího léta stáří, jménem Šimona neb Simeona, mučedlníka nevinného (t. 9); synáček znamenitého měšťana té obce příjmím Mylisdorfa (1794 Rulík, Kaston. nauč. 49)*); Jindřicha císaře, příjmím Ptáčníka (1827 V. A. Svoboda, ČČM. 3, 105); Marsovi a Dianě s příjmením Tauropolské skvostnou nařídila obět (1827 Krok 2, 2, 232); Leona VI, příjmím Moudrého (1837 Šafařík, Slov. star. 10); krále Daria příjmím Hystaspu zvolili (1842 Tomek, Všeob. děj. 16); má bratra mladšího jménem Vincence (1843 Kollár, Cestop. I, III); za panování Dona Pedra I., příjmím Spravedlivého a ukrutného (1850 Tomsa-Lesage, Kulh. šot. 84); Ottovi Henrichovi z Vartenberka, příjmím Kulhavému (1851 Lumír 587); pro Fridricha Rakouského, příjmím Krásného (1855 Chocholoušek, Dvě král. 2, 40); dostal čtvrtého syna Karla příjmením Holého (1858 Tomek, Přír. děj. rak. 103); neznámého šlechtice, jménem Janovského (1859 Koubek, Sp. 4, 115); nějakého Jana příjmím Hejtmánka od Bílého medvěda (1862 Mácha, Valdek; Sp. 1, 237); znáš Jana, příjmím Krumpána? (1869 Janda, Pod Vyš. 297); majíce v čele... jakéhos Mikše, příjmím Zábavu (1870 Janda, Anna Měst. 17); měl s sebou (děvčátko) pětileté, Bětušku jménem (1870 Ehrenberger, Listy 5); syn Jana příjmím Kováře mohl býti Havel příjmím Písař ([1929] Gebauer, Hist. ml. IV, 145);

nalezl syna jménem Marek (Milion Marka Pola 7a, 14. stol.); mezi jiným králem tatarským, jménem Alan (t. 5.); šli sme k kniežeti benátskému jménem Augustin Barbadicus (Lobk. 5a); zálusk na dva učence, jménem Lux a Fuskus (1844 Hněvkovský, Faust 15); s vesnicemi jménem Stupná, Stikov, Vidochov, Vidochovce s dílem vsí jménem Nedařice, Uhlířov a Nováves (1854 Erben, úv. k vydání Harantova cestopisu, str. VII); od nějakého rytíře jménem Kruchta (1862 J. J. Kolár, Pekla zploz. 121); zůstaviv tu důstojníka příjmí Hill za velitele (1864 Zelený—Macaulay, Děj. angl. 5, 52); doslechli jsme se o umu a nadání děvčátka jménem Anna Rubínová (1943 Kožík, Svatá holčička, cit. z rkp.).

I z tohoto jen kusého materiálu je vidět zřetelně, že vazba se shodou v pádě („měli syna jménem Jana)" je v staré i nové době mnohem častější než vazba s 1. pádem („měli syna jménem Jan"). Ale nebylo by správné usuzovat z číselného poměru obou těch způsobů na větší oprávněnost jednoho z nich; oba totiž mají v jazyce své obdoby, a jak ještě uvidíme, stejně dobře zapadají do jeho soustavy. Velké množství dokladů této vazby pak stojí mimo tyto dvě skupiny, neboť nelze je do žádné z nich zařadit. Jsou to především spojení se základním jménem v 1. pádě, na př.: týž duom... ustavěl jest mistr rodýzský, jménem pan Petr z Dauboson z Frankrajchu, rodem čistý pán a válečný proti Turkom (Lobk. 53a). Takovýchto dokladů je ze všech nejvíc. V ně-

*) Doklady z doby po r. 1770 jsou skoro vesměs z materiálu Slovníku jazyka českého. Pravopis dokladů je podle možnosti normalisován.

kterých případech není pád u vlastního jména vůbec zřetelný, na př.: Jakuba krejčího příjmím Peklo (kolínské zápisy 1557); v klášteře, aneb jak tam slove: stift (nadání) jménem navštívení svaté Alžběty (Harantův cestopis 3); koupili . . . od Volfa neb Volfína, příjmím „od Kamene", dům nárožní (Erben 1864 v Zl. Praze 36). Jinde zas pisatel nechává neskloněno jméno cizí anebo si vůbec vypůjčí tvar z cizího jazyka, na př.: tehdy jim da jednu (ženu) v sedmnásti let starú, jménem Gogatym (Mill. 9); množství rybiček jménem sardelli (Harantův cestopis 50); mnoho velkých ryb jménem delphini (t. 51); chleba dvakrát pečeného, biscot jménem (t. 45) atd. Překladatel Markova Milionu píše na př.: třie pánové neb šlechtici jednoho krále z Indie, jménem Argon (9); na pohled je tu po výraze *jménem* 1. pád, ale jméno Argon se v Milionu někdy skloňuje („králi Argonovi" 9a), jindy však zůstává neskloněno („k dvoru krále Argon" t.), a nelze proto rozhodnout, do které skupiny onen doklad náleží. Takových a jim podobných případů je velmi mnoho; nemyslím tedy, že by bylo s užitkem zjišťovat číselný poměr obou těch vazeb anebo že by se z něho mohlo soudit cokoli o jejich jazykové správnosti.

Ale doklady, které jsem zde shledal, ukazují také, že vazba s instr. *jménem* je v uměleckém písemnictví dnes vlastně už archaistická. V bohatém lístkovém materiálu Slovníku jaz. českého jsem nenašel ani jediný doklad z doby po r. 1900 a sám kromě citovaného dokladu z Kožíka nemám také nic; a i ten doklad z Kožíka svědčí o archaičnosti tohoto výrazu, neboť je z odstavce, v němž autor napodobuje strojené vyjadřování starého koženého profesora. Pro obdobnou vazbu s instr. *příjmím, příjmením* jsem našel z posledních čtyřiceti let jen čtyři doklady: z Jiráska a Machara 1901, z Tilschové 1918, z Raise 1920; ani při ní tedy nelze mluvit o živém usu.

Nesnadná bude odpověď na otázku, jaký je genetický poměr obou těch vazeb. Přijmeme-li Trávníčkův názor, o němž byla řeč prve, že totiž místo instrumentálu býval původně nominativ („měli syna jménem Jan"), mohli bychom vazbu *jménem* + nominativ („měli syna jménem Jan") pokládati za pokračování starého, původního stavu, kdežto vazbu se shodou v pádě („měli syna jménem Jana") bychom musili vykládat jako druhotný, analogický útvar podle vazeb podobných. Jestliže však vyjdeme od vazby se shodou v pádě („měli syna jménem Jana"), která je v celé historické době našeho jazyka až po r. 1900 běžná, vyložíme vazbu beze shody („měli syna jménem Jan") tím, že do ní pronikl nominativ jmenovací. Už v nejstarší době býval nomi-

nativ jmenovací velmi častý ve spojeních souznačných s vazbou naší, na př.: diechu jemu Kostus jménem (leg. o sv. Kateřině, v. 23); Otta měl syna Ottu řečeného Dlúhý (Pulk. 143b) atd., viz Gebauer, Hist. ml. IV, 308; nebylo by tedy nic divného, kdyby se byl rozšířil i na vazbu s instr. *jménem, příjmím.*

Není však naším úkolem rozhodovat tuto otázku; bez srovnávacího materiálu jazykového, zvláště z jiných jazyků slovanských, není to ostatně ani možné. Nám k odpovědi na otázku stojící na začátku tohoto článku stačí, že obě ty vazby mají odedávna domovské právo v našem jazyce a že lze obě pokládat za stejně správné, ale ovšem také za stejně zastaralé; dnešní jazyk, aspoň v oblasti literatury umělecké, se jim vyhýbá.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Antonín Šrámek, Píseň a pluh. Vydalo Družstvo Moravského kola spisovatelů v Brně 1943. Str. 312.

Autor tohoto románu není v naší literatuře nováček a jako spisovatel zralého věku mohl se odvážit velikého úkolu, který si v svém díle vytkl: vylíčiti vývoj a růst rodu Vítovců v malé dědině Habrovci na Tišnovsku od chudého tkalce Matouše až po jeho pravnuky, bohaté sedláky a továrníky. V rychlém sledu se před námi rozvíjí kronika rodu od roku 1755 až po dobu téměř současnou, kronika odříkání, tvrdé práce a bojů s nepřízní přírody, doby a lidí. Vítovcové však musí bojovat neustálý boj i v svém nitru. Žene je touha osamostatnit se, touha po půdě a majetku, ale zároveň cítí v svém nitru touhu po volnosti ducha nespoutaného péčí o hmotné věci. V jedněch je smysl pro tuhou denní práci silnější; ti zůstávají doma v Habrovci, dřou se na chudých pozemcích a pomalu budují bohatství a selskou vážnost rodu. U druhých vítězí píseň nad pluhem, duch nad prací rukou; ti opouštějí Habrovec a hledají ve světě splnění svých snů. Ale i oni se po mnohých zklamáních vracejí nakonec do rodné vsi, aby tam našli ztracenou rovnováhu své duše.

Tento rozpor ducha a hmoty, volného vzletu mysli a tvrdé denní lopoty, který autor vkládá do srdce hrdinů svého románu, je thematem celého díla. Autorovi tento problém leží velmi na srdci, ba je možno říci, že v svém románě rozvíjí více thema než sám děj. S postupem románu totiž fabule víc a více ustupuje do pozadí, thema románu se obnažuje, osoby ztrácejí pevné obrysy a rozplývají se v řešení tohoto odvěkého dilemmatu člověka. A to je největší nedostatek Šrámkova románu. Román měl

býti velikou stavbou, ale autor se spokojil tím, že předkládá čtenáři pouhý plán této stavby. Nekreslí nám figury svého románu, spíše nám je vykládá. Jen dvěma z nich, Šimonovi a Jiřímu, vdechl skutečný život, ostatní jsou více méně schemata.

Román Píseň a pluh mohl býti románem historickým. Není jím však, neboť nevystihuje ducha doby. Mohl být románem sociálním, ale také jím není, neboť nevystihuje sociální problémy líčené doby, ač se jich místy dotýká (zatlačování ručního tkalcovství tovární výrobou). Není ani románem osob, neboť ústřední postavy se tu střídají příliš rychle, aby nám mohl autor — při omezeném rozsahu díla — podati plastický obraz jejich růstu. Ani románem kraje tišnovského není, protože autor soustředil svou pozornost jen na rod Vítovců. Snad to měl být román tohoto rodu, ale pak by byly musily vztahy generací odcházejících a nastupujících býti podány plněji a přesvědčivěji. Je tu veliký nepoměr mezi rozsahem látky a rozsahem díla, a proto ani jeden z uvedených úkolů nemohl býti proveden. Buď by bylo bývalo potřebí omeziti rozsah látky, nebo rozšířiti rozsah díla. Je opravdu škoda, že se autor neodhodlal ani k tomu, ani k onomu. Zůstal uprostřed mezi oběma těmi možnostmi, a tak mu nezbývalo než nahradit skutečně proudící život rozborem myšlenek. Snad tak učinil autor úmyslně, ale pak se dal cestou velmi neschůdnou, na které se ztroskotalo už mnoho autorů ze začátku tohoto století, kteří si také libovali v úvahách, i když jich užívali v podstatě jinak a k jiným cílům. Úvaha nepodepřená logikou děje čtenáře nepřesvědčuje. Jsou to pouhá slova, třeba nejkrásněji řečená, a ve čtenáři neutkví.

Román Píseň a pluh je tedy román především a hlavně ideový. Je třeba přiznat, že má značné hodnoty ethické. Vítovcové hledají život lepší a dokonalejší, jdou za svým cílem čestně, pevně a odhodlaně. Nebojí se překážek a odříkání, neznají slabosti ani kompromisu. Nejsou sobečtí a nestavějí své štěstí a svůj úspěch na bolesti a ztrátě jiných. Tyto ethické hodnoty jsou, tuším, největším kladem Šrámkova díla. V těchto svých sympatických vlastnostech mají Vítovcové symbolisovat ony tvořivé složky českého venkova, které svou pílí, houževnatou prací a podnikavostí dovedly povznést národ z nejhlubšího úpadku v polovině století osmnáctého k nové síle a moci na konci století devatenáctého.

Sloh Šrámkova románu je úměrný jeho stavbě. Epické pasáže mají namnoze prudký spád, nesený krátkými větami. Na př.:

Posunula neznatelně nízké sedátko tak, aby do něho vrazil a musel je povalit, když se přibližoval k pianu. Proto udělala schválně hrubou chybu v přednesu.

Přiskočil a trpělivě ji opravil. Když se nestalo to, co čekala, stáhla se jí ústa k bolestnému úšklebku. Oční víčka se jí zatřásla, zůstala chvíli nad klávesami bez hnutí.

Pomalu se osmělila na Jiřího pohlédnout. Kde se nabrala u ní ta žádost msty? —

Hle — a on se usmíval!

— Proč nehrajete?

Mlčela. (113—114)

Ve stručných větách epických leckdy autor úmyslně opomíjí myšlenkové i formální navazování vět na sebe, takže vzniká výraz, který bychom mohli nazvat mosaikovým:

Jedna událost zazmítala její dívčí duší. Prochvěla ji až do dna. Nenadála se toho. Ale její duše byla tehdy otevřena jako podivuhodný květ a byla připravena. Proto se stalo, že se její bytost shledala se ztělesněnými sny jako s živým viděním. Bylo jí tenkrát patnáct let.

Přijela společnost herců, kteří se ubytovali v městečku. Byli to na první pohled divní lidé. Prohlížela si je a vrtěla hlavou. Co může od nich očekávat? Nemohla jim upříti, že jsou zajímaví a že z každého z nich vychází jakási tajuplnost. (289)

Tímto stručným epickým výrazem dovede autor leckdy dosáhnouti nápadného dramatického napětí. Na př. když líčí, jak si otec Šimonův prvně najímá obecní pozemek (27), jak Šimon jde do tišnovského kláštera odevzdávat utkané dílo a setkává se s mladou abatyší Cecilií (42 n.), nebo jak propukla na tišnovském tržišti bouře proti cizím kupcům (57), jak se bytná Amata zamilovala do mladého Jiřího (88), jak kupec Bernard nechce vpustit Jiřího do svého domu (132-3), jak Šimon kupuje pole od Jíry (146 n.), jak Šimonova matka umírá v nejpilnější práci (150 n.) atd. Je vidět, že Šrámek je schopen účinného epického výrazu se spádností až dramatickou. Chyba je jen v tom, že většina nejúčinnějších epických míst, která ostatně nejsou nijak dlouhá, je věnována partiím episodním, která pro hlavní dějový proud nejsou příliš důležitá nebo jsou dokonce vůbec nedůležitá. Na př. jediná čistě epická kapitola celého románu, kapitola 9, je zčásti věnována líčení požáru v Tišnově, které je pro děj románu zcela zbytečné. Zato však druhá její část je podle mého mínění nejhezčí místo v celém díle; líčí, jak se Jiří Šimon, který strávil dlouhá léta jako hudebník v Italii, vrací domů, nemoha odolati touze po rodné vsi. Kdyby byl celý román psán v tomto stylu, není pochyby o tom, že by to bylo dílo velmi pozoruhodné.

Pasáže popisné nejsou sice u Šrámka nijak vzácné, bývají však většinou krátké. Jejich retardační úkol je tu značně omezen (na ten plnou měrou stačí četné úvahy autorovy), nejsou nikdy samoúčelné, nýbrž vždy těsně splývají buď s dějem, nebo s úvahou. I zde užívá autor namnoze krátkých vět bez nápadnějších slohových ozdob. Na př.:

Šel vzhůru cestou, aby si nadešel. Na rozhraní, odkud bylo viděti díl nad borem, se zastavil. Mírný svah pole se k němu obracel téměř celou plochou. Místy se černal, jak sešel s něho sníh, jinde se mdle svítil strouhami jílu a štěrku, jinde stála holá křoviska jako ostny zvířete. Tato zvlněná, rozrytá půda se však zdála, že zdaleka dýchá hořce zemitou vůní, nakláněla se k mřivému zimnímu slunci, podobna nemocnému, který otáčí zhublé tváře po vlně světla. Už dávno do ní nikdo nevložil teplého pluhu. Dávno přestala dýchat a kvést. V její prsti nevtiskl už dlouho ani člověk ani zvíře své stopy. Jen v měsíčních nocích se po ní potulovala hladová zvěř.

Tato půda patřila nyní Šimonu Vítovci z Habrovce. (148)

K bohatější amplifikaci popisu četnými podrobnostmi sahá autor řidčeji, hlavně tam, kde popis už věcně takové bohatosti žádá, na př. popis tržiště (68), schůze purkmistrů a rychtářů celého kraje u tišnovského vrchního (158) a j.

Řekl jsem již, že velmi mnoho místa věnuje autor úvahám. Mnohdy jsou to skutečné úvahy, jindy spíše abstraktní rozbor duševní nálady nebo povahového rysu některé z osob románu. Takovými úvahami je celý román přímo prostoupen; úvahy nahrazují rozvinutý děj i lyrické líčení, zdůrazňují a objasňují thema románu a zpomalují spád děje. Je jich tolik, že svůj ráz vtiskují celému dílu. I když přinášejí leckdy pěkné myšlenky, ruší přece svým množstvím epickou linii románu, ohrožují jeho názornost a činí výraz příliš abstraktním. Toto jejich působení nám příklady nemohou arci nijak osvětlit, ale přesto dva uvedu na ukázku jejich rázu:

To byly první dni Jiřího Vítovce na výpravě za štěstím a uměním, což obojí je vlastně totéž. Protože ten, kdo tvoří, je šťasten. A sotvaže dokončil dílo, provázené nadlidskou mukou, v níž cítil volnost a rozlet, zaplatí závěr díla a mlčení po něm dvojnásob vražedně. Vzdá se nové trýzni, která se nekončí, leda ve zdánlivém bezvětří nového díla. K tomu všemu měl Jiří ještě daleko. Ale jen to, že počal sahati po umění jako po plodu, který chce přiložiti k ústům, muselo přinášeti bolest a ústrky. Jiří Vítovec o tom málo věděl. Ba nevěděl o tom vůbec nic. (100)

S příchodem Otylčiným se nijak neopakoval onen nejasný poměr a opatrné pozorování, jak tomu bylo s Růženkou. Hynkova matka uvěřila, pozbyla své dřívější nedůvěry k lidem. Nepřeceňovati lidí, nehledat u nich toho, čeho nemají a nemohou mít. Neslibovat si od nich nemožností, nezbožňovat je bez důvodu, aby člověk nebyl teprve zklamáván. Je lépe poznávat je a milovat proto, že jsou podobni nám samým a že mají snahu unikati nízkosti a bídě. Věřiti, že se nám přiblíží. Vésti je k tomu a věnovat pro to své nejlepší síly. Každému člověku je do základu jeho bytosti vložena touha po dokonalosti. Jen špatní přátelé a škůdci ji lámou a znetvoří, oberou člověka jako kvetoucí strom, až zůstává pust a ubohý, bez potěchy a naděje v plody. Člověk není ani slabý ani špatný sám sebou. Učiní ho takovým lidé. Člověk chce být dobrým a dokonalým, pomáhejme mu ze všech sil. Ale buďme pro něho takovými nejprve sami. Tolik toho naučilo stáří matku mladých Vítovců. (280)

První ukázka podává krátkou úvahovou pasáž, která sama o sobě ještě není nijak nápadná. Je retardačním zastavením na

místě, kam by spisovatel se sklonem k lyrismu pravděpodobně vložil pasáž lyrickou. Nápadnější je ukázka druhá, jednak svou délkou, jednak i tím, že nahrazuje pasáž epickou. Spisovatel-epik by dojista neopominul dějem ilustrovat, jak se Hynkova matka rychle sblížila s Otylkou. Důvody toho sblížení by uvedl jen jako dotvrzení děje.

Jak vidíme, není sloh Šrámkův ani čistě epický, ani lyrický, třebaže k epismu je Šrámek nesporně blíže než k lyrismu. Má to jistě hlubší příčiny a z nich hlavní je ta, že autor má k své látce vztah silně rozumový. Odtud pramení onen nadbytek úvah. Vůle je mu víc než jednotlivé činy, trvalá touha víc než prchavé nálady. Nelíčí nám své hrdiny, ani nám nevypravuje jejich život. on nám je především vysvětluje. To vše má vliv na stavbu jeho věty. Věty pasáží epických a popisných jsou většinou krátké, nepříliš složité, beze všech prostředků, které činí výraz bohatým. Myšlenky v nich postupují rychle vpřed a nezastavují se, nevracejí se, nekříží se. V pasážích úvahových však autor postupuje rád kruhem, osvětluje myšlenku s různých stran a obměňuje ji. I zde má sice věty většinou krátké, bez složitějších závislostí, zato však častěji rozvíjí některý člen větný souřadně ve výraz bohatší. Vidíme to jasně zejména na naší druhé ukázce, ale můžeme uvésti příklad ještě nápadnější: Václav Vítovec byl z nich nejblíže životu, jaký on vskutku je, *nezbadatelný, stále se obrozující, prudký a drsný, plachý jak na hnízdě pták, věrný jak pes a úskočný jak dravec, ustavičně tvořící a zabíjející zároveň* (295). Je to stará zkušenost, že spisovatel rozvíjí nejvíce ty partie, které jsou nejbližší jeho uměleckému založení; epik rozvíjí partie epické a dochází tak až k epické šíři, lyrik zdůrazňuje pasáže lyrické (velmi často na újmu spádu a soudržnosti děje). U Šrámka nejbohatší jsou pasáže úvahové.

V souladu s celým rázem slohu je u Šrámka i výběr slov. Není nikde nápadný a nejednou by si čtenář přál výraz sytější, krevnatější, osobitější, zvláště ve volbě adjektivních přívlastků a obratů obrazných. Metafory Šrámkovy nemají úkol pronikat k jádru věci, nýbrž prostě konkretisují představy příliš abstraktní. Proto jsou málo nápadné a málo osobité. Na př.: Jako by byl objevil půdu, *z níž porostou fantastické květy jeho bláhových představ* (82). Na vysokém nebi se rozplývaly *útržky bílé pěny* (253). Podobně i přirovnání především konkretisují výraz anebo doplňují obsah věty nebo jej rozvádějí (viz příklad uvedený o něco výše: *věrný jak pes, úskočný jak dravec . . .)*. Náladově podbarvovat výraz je teprve druhotným jejich úkolem. Na př.: Jenomže dostával novou duši, *jako se svléká had, aby dokončil proměnu růstu* (95). Byl tam mír a nezvyklý přísvit *jako ve sta-*

rých komnatách, kde umlká ruch a život vnějšího světa (253). V první části románu se mihne několik archaisujících slov, podbarvujících líčení minulosti: *škorně* (25), *naspoř* (37), *krmě* (40), *hubatky* (40), *pochybenství* (52), *fraucimor* (89), *frejunky* (71) atd. Nápadná je autorova záliba v slovesech opětovacích a opakovacích: *domýšlívaje se* (33), *zanevírati* (55), *umlkávala* (258), *doplácívali* (311), *hledívat* (266), nebo zase v neobvyklých tvarech dokonavých: *zapřemýšlela* (304), lidé se *zpovykovali* (35), děti se *rozpovykovaly* (217). Krom toho se v Šrámkově románě najdou i jiná neobvyklá slova nebo slova v neobvyklých tvarech: (měšťané) *rozbraňovali* trhovce (58, když se domácí trhovci dostali do rvačky s trhovci cizími), *po vymřetí* (42), *toporo* (53), *ze zbůje* (ze zbujnosti, 63), *zblo po zble* rozpaluje kupce (107), nebyli *spolem* (120, spolu), *cihelný* krb (141), *bukot* (bučení 145), *přišelcům* (55), *potajníci* (57; celý doklad: Skupiny pobouřeného lidu s lomozícími a hulákajícími potajníky). Mnohé z těchto zvláštností jsou nářečního původu.

Jazyk je ve Šrámkově románě pečlivý a správný a odchylek od spisovné normy se nenajde mnoho. Nejnápadnější je velmi časté, ba důsledné užívání genitivu záporového. Sklon k němu má autor jistě vlivem moravského lidového jazyka, kde je genitiv záporový běžnější než v lidovém jazyce Čech. Užívá ho mnohem častěji, než dnešní spisovný usus žádá, na př. neuvidí *domova* i několik let (66), nic nerozsvětlovalo *jejích beztvárných dnů* (85), aby příliš neporouchala *postupu* svých úvah a závěrů (111), několik řídkých borovic nemohlo už zastínit jeho *postavy* (188), aby nezradili *svého života* (205), že jim slunce neopaluje *plecí* (273), tehdy už neskrývala *svých her* (284) atd. Genitivu záporového autor užívá i u zájmena *to*, ba i u *co, nic*, kde jej spisovná norma výslovně nedovoluje: nehledat u nich (lidí) *toho, čeho* nemají 280; výňatek z citátu už dříve uvedeného), *ničeho* nenašli (78); pod. na str. 38, 43, 47, 49, 84, 96, 104, 115, 182, 240, 280, 283, 305, 310. Chybný je arci genitiv u výrazu kladného, jak se autorovi přehlédnutím stalo na str. 70: nepociťoval pýchy, která klame a zatvrzuje, ale *té*, která působí rozkoš a plodí nové odhodlání (spr. ale *tu*, nýbrž *tu*, t. j. pociťoval).

Autorova záliba v instrumentále doplňkovém také někdy překračuje hranice dovolené normou: zdály se mu i *menšími* (94; m. menší), *nejvzdálenějším* byl Jiří malé Markétě (96), bál se, že bude proto *nedůtklivým* (100), Irena však byla zcela *jinou* (111) atd. Naopak by podle přísné normy měl být instrumentál v tomto dokladě: Stával se *cizí* lidem (240); zde však autorovu odchylku plně chápeme, neboť při instrumentále by nastala mož-

nost dvojsmyslu: stával se *cizím lidem*. Položil tedy nominativ úmyslně; ostatně o dvě řádky dále napsal: pociťoval, že se stává *cizím* i sám sobě.

Neradi čteme ukazovací zájmeno u superlativu: bijících se za *ta* nejprostší životní práva (50, místo za nejprostší práva; pod. 62, 99, 241, 295 a j.). Místo *zůstal stát* bychom raději viděli tvar *zastavil se* v dokladě: Nesměl se zastavovat, protože nezůstal stát ani stroj, jemuž teď sloužil (272). Místo vytýkacích vět vztažných by stačil podle dobrého usu jen větný důraz: V tom ho napadlo, že právě lidé to mohou být, kteří by ho oloupili o jeho sebejistotu (48; že právě lidé by ho mohli oloupiti). Ale odejde-li Šimon na čas z domu, bude to Jiří, který doroste pro pluh i pro tkalcovský stav (50; doroste pro pluh i pro tkalcovský stav Jiří). Jiné skladebné odchylky: nevěříme sami sobě, *byť* jsme se v duchu tisíckrát očistili (131, třebas, i když jsme se očistili); viděl *sama* sebe (260, m. sám sebe); a *loučiv se,* zval ji, aby šla do vozu (221, m. louče se; podobně na str. 245); zdálo se, jako by Šimon byl obrazem *Matoušovým* za mlada (39; výraz *Matouš* je tu rozvit výrazem *za mlada,* nemůže tedy býti ve tvaru příd. jména přivlastňovacího; správně: obrazem Matouše za mlada); sotvaže dokončil dílo . . ., zaplatí závěr díla (100, úryvek z citátu již uvedeného; zde je užito času v platnosti obecné, a proto tu má býti správně praesens dokonavého slovesa: *dokončí*).

Pořádek slov (i u choulostivých příklonek) je správný a plynný. Jen místy bychom mohli upravit pořad větných členů při větném důraze: Jinde se nemohli dotlouci. Lidé nebyli doma. Rektor tedy slibuje, že se tam musí *vrátit o koledu* (25; lépe: že se tam musí pro koledu *vrátit*); pro něho byl *krátký den* (63; pro něho byl den *krátký*); vzpomínali s Šimonem na doby, kdy byla jejich pokladnice plná a *nadité dílny* (181; lépe: a *dílny nadité).* Jiný případ u rozvitého přívlastku: řada dubových dveří s černými klikami *jako křídly ptáků* zvala dále (141; s klikami černými jako křídla ptáků).

Ve větě „nikdy si nežádali býti *knězem*" (154) je porušena shoda větných členů; mělo by býti: nežádali si býti *kněžími*. Ve větě *Hudba mu byla pomocnicí a průvodcem* (52) by bylo lépe — vzhledem k přechýlenému tvaru *pomocnicí* — užíti i v druhém případě tvaru ženského a *průvodkyní.*

Proti tvarosloví a tvoření slov lze uvésti jen málo námitek: Přátelé se mu tam *zprotivěli* (139; správně *zprotivili*). Místo obvyklého *zurčeti* čteme na str. 139: kde v létě *zurčily* mnohé prameny. Zde to je asi moravismus, aspoň v Trávníčkově-Vášově slovníku (1. vyd.) je tvar *zurčiti* citován z Mrštíka. Slovo *dohrávat* ve smyslu „zlobiti" nám zní příliš vulgárně (Kateřinu to

dohřávalo 220). Některé hrubší omyly vznikly asi přehlédnutím, neboť jsou ojedinělé a neopakují se: *vyhražena* (156, spr. *vyhrazena*); na *tomtéž* díle (249, spr. na *témže* díle); bylo prý o *něho* (sýr) letos zle (37, spr. o *něj*; tvaru *jeho* i podle nových Pravidel lze užíti jen o bytostech životných); Jinému se to jeví jinak. *Mě* také (297; spr. *mně,* důrazný dativ).

Pravopis je správný a jen pozorný čtenář si všimne některých odchylek. Z nich nejvážnější je tato: *Zato* měli tovaryši platu půl zlatého (70), protože ruší smysl věty, který žádá psaní: *Za to* (t. j. za svou namáhavou a vyčerpávající práci). Ostatní odchylky ve psaní spřežek už nejsou tak závažné: *pokaždé* (253; spr. *po každé*), *způle* (300; spr. z půle), *v tom* ho napadlo (48; spr. *vtom*). Příd. jméno *ruměný* je třeba psáti s jedním *n,* nikoli s *nn* (77, 215). Podle starých Pravidel píše autor ještě *pamět* (123) místo *paměť, ztráviti* místo *stráviti.*

Ve psaní čárek je chyb dosti. Příklady však nebudu uvádět, protože tu platí téměř doslovně to, co jsem napsal v letošním ročníku Naší řeči na str. 70. Bylo by zbytečné to opakovati.

Na konec jednu malou výtku vydavatelstvu: v knize Šrámkově zůstalo dosti tiskových chyb, z nichž některé dokonce ruší smysl vět. Uvádím několik případů ze samého konce knihy: Jiřina toužila po životní pravdě a po kráse a *jsou* upřímná i ve svých chybách, dávala cele srdce do svého zápasu (295, spr. *jsouc*); nebývá jí známo, jak trávíme své dny a noci, *jda* jsme syti (308, *zda*); čekal, až se *osvou* v předsíni kroky (312). Překvapuje to tím více, že tisky družstva Moravského kola spisovatelů bývají jinak velmi pečlivé. *B-a.*

DROBNOSTI.

JEJ MÍSTO *JEHO, HO.* V našich nářečích i v obecném jazyce se po předložkách pojících se s 2. pádem vyskytuje také tvar *jej:* z něj, do něj, od něj, bez něj a p.

V textech spisovných nacházíme akusativní tvar *jej* i ve vazbách bez předložky, ve spojeních, v kterých se jinak pevně drží 2. pád. „Naše řeč" upozorňovala už často na chyby tohoto druhu, naposledy zvláště v roč. XV, 145, XXIII, 94 n., XXV, 29 n. Připojuji k tomu několik dalších dokladů: Přes noc padal nový sníh a napadlo *jej* tolik, že se větve ohýbaly. (Svět 21. X. 1942, str. 7.) ... abych *jej* (žertu) zůstala ušetřena. (Bahr, Pavouk, Vinohradské divadlo 19. V. 1943.) Na štěstí *jej* (vhodného úkrytu) nebylo třeba. (V hlubinách Altaje, 2. vyd., str. 69.) Hleděl jsem, aby můj přepis byl co nejpřístupnější čtenáři neodborníkovi, zároveň však aby i odborný badatel *jej* mohl použíti. (Korespondence Zuzany Černínové, úvod, str. 37.)

... použil *jej* (úseku trati; Svět 17. III. 1943, str. 16.) Leč nejlepší nástroj není na světě nic platen, neuchopíme-li a neužijeme-li *jej* — a to neužijeme-li *jej* správně. (Učebný návod k jazykovému kursu Linguaphone.)

Pokud vím, vyskytuje se tento tvar v platnosti genitivu bez předložky jen v hanáckém nářečí v okruhu měst Blanska, Brna, Židlochovic, Klobouk, Rousínova — viz Bartošovu Dialektologii moravskou. Čteme tam (II, 172): „Tvar *jé (ňé)* zastupuje genitiv a akkusativ rodu muž. i středn." a nalézáme tu doklad „potkal sem jé". Tento způsob proniká jistě i do spisovného vyjadřování lidí, kteří vyrostli na tomto území nebo tam dlouho žijí. Moravan Trávníček vhodně upozorňuje v svých dílech (ve Vášově-Trávníčkově Slovníku jazyka českého II[1], 1129, ve zpracování Gebauerovy Příruční mluvnice 145), že je to způsob nespisovný, nesprávný.

O některých autorech, z nichž jsem uvedl chybná spojení se zájmenem *jej*, vím, že vyrostli v Čechách, a u nich tedy nelze mluvit o vlivu nářečí. Je příznačné, že zájmeno *jej* v mých dokladech zastupuje 2. pád podstatných jmen rodu mužského n e ž i v o t n ý c h. Mám proto autory, kteří mi poskytli materiál, v podezření, že právě neživotnost zastoupených mužských jmen je svedla k chybě. Zdá se, že si vzpomněli na pravidlo, které platilo do nedávna, že se tvaru *ho* užívá jen ve významu životném, ale nevšimli si, že v jejich vazbách není akusativ. O oprávněnosti svého domnění jsem se přesvědčil pokusem: vhodným lidem jsem rozdal výpisy, jež jsem uvedl výše, a nenápadně jsem vyzvídal, zdą je v nich tvaru *jej* užito správně. Skoro vždycky jsem dostal odpověď, že ano, poněvadž prý v nich zájmeno zastupuje neživotná podstatná jména rodu mužského. *Bš.*

O JEDNOM VÝZNAMU ZÁJMENA *TEN* VE VĚTÁCH VZTAŽNÝCH. V Soběslavi jsem sledoval rozhovor dvou tamějších rodaček. Mezi jiným hovořily: „Znáš ji?" „Ano. Je to žena toho Viktorina, *co zalejvá ty hroby*". Než potkaly tuto ženu, nemluvily o hrobech, neměly na mysli nijaké zvláštní nebo všeobecně známé hroby. Mluvící osoba nevytýkala slovo *hroby* ani s přízvukem záliby, nevole, nepatrnosti a p. Zdá se, že tvar zájmena *ten* zde chce zdůraznit, že činnost vyjádřená větou vztažnou je pro označenou osobu příznačná, že ji odlišuje od jiných osob.

V mém rodišti, v němž se mluví nářečím hornoblanickým, také se vyskytují takové věty se zájmenem *ten*, když se označuje všeobecně známá, význačná činnost některé osoby. Na př.: To řekla T., co krmí *ty* prasata. (Mluvilo se o ženě, jež je známa tím, že chová vepře na příchovek.) Vidíš, to je profesor X., co pohlavkuje *ty* kluky. (Jedna osoba upozorňuje druhou na pána, který takto vyřizoval spory se svými žáky.)

Jak je vidět, zájmeno zde nevytýká jeden předmět jako známý, nýbrž obsah celé věty. Celá věta vedlejší označuje nějakého činitele, pro nějž není běžného názvu — v lidové řeči se tu neříká zalevač hrobů, krmička vepřů, pohlavkovač kluků. Ve Vydrově knize o hornoblanickém nářečí, jež

čerpá látku jen ze vsí, nenašel jsem podobného příkladu. Myslím, že popsaný zjev je zvláštnost jihočeských nářečí, neboť v podobných případech, které jsem pozoroval u příslušníků nářečí středočeského, zájmeno *ten* nemělo takovýto význam. Na př. Josef Lada, rodák z říčanského okresu, si stěžuje na svého profesora:... a mě vůbec nejmenoval, jen volal: „Ten(,) co pás *ty* krávy a vydluboval smůlu na pálení čarodějnic!“ (Kronika mého života, str. 262.) Zájmeno *ty* zde vyjadřuje opovržení. Jiný příklad: Dva pražští obchodníci se škádlili a jeden řekl: „Ty budeš jako ten z Pardubic, co chodí s tím baťochem.“ (Smál se mu, že poklesne na podomního obchodníka — zájmeno *tím* zde má podobný význam jako v dokladě z Lady.)

Bš.

*

Podobným způsobem, ačli dobře rozumím příkladům, které uvádí kol. Beneš, užívá se zájmena *ten* také v nářečí podřipském: To je ten Drobnej, co kupuje to rako (červený chmel; vůbec se o něm předtím nemluvilo). Byl tam taky ten druhej, co má tu pílu na Bezděkově. Už je tady zasejc ten co lóni kupoval ty nakládačky (nakládací okurky). — Základní platnost zájmena *ten* v těchto větách je podle mého cítění vytýkat věc jako dobře známou; mluvčí počítá s tím, že posluchač je obeznámen s okolnostmi a že zájmeno *ten* dá jeho představě potřebný směr (... to rako, však víš, které n. jaké; ... tu pílu, vždyť ji také znáte, a pod.). Proto bývá v takových případech zájmeno *ten* provázeno ještě odkazovacím *víš, víte:* To je ten Salač co chodí víš s tym kancem. Vemte si ty co hrajou víte na ty klapkový harmoniky.

Podobný vyjadřovací způsob se však vyskytuje také jinde než ve větách vztažných: Ne, to nebyl von, to byl ten s tym hrbem. Vem si dneska ty (šaty) s tema puntíčkama. To je ta víte vod tech dětí (učitelka řídící prázdninovou kolonii).

jh.

Předplatné na rok 1943 činí K 35·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 24 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 35 K, s pošt. zásilkou 36 K. Jednotlivá čísla jsou po 4 K.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi dr. Jiřímu Hallerovi v Praze XVI, Xaveriova 1. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

„Naše řeč“, číslo 8. Dne 18. listopadu 1943. Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25.“ Tiskli Pour a spol. v Praze I. Waldhauserova 17. Telefon 627-51-52.